

УДК 7.038.532+002.4

Галина Листвак**«КНИГА ХУДОЖНИКА»:
ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ТРУДНОЩІ**

Розглянуто особливості використання різних назв на позначення «книги художника». Проаналізовано номінативні якості найвикористовуваниших термінів. Обґрунтовано застосування словосполучення «книга художника» як найвдалішого з них.

Ключові слова: «книга художника», термін, поняття, використовуваний контекст.

Рассмотрены особенности использования различных названий для обозначения «книги художника». Проанализированы номинативные качества наиболее используемых терминов. Обосновано применение словосочетания «книга художника» как наиболее удачного из них.

Ключевые слова: «книга художника», термин, понятие, используемый контекст.

The features of the usage of different names referring to the «artist's book» are considered. Nominative qualities of the most used terms are analyzed. The application of the phrase «artist's book» as the most useful among them is grounded.

Key words: artist's book, term, concept, used context.

Останні декілька років у середовищі українських видавців, на книжкових та «довколакнижкових» заходах простежуємо зацікавлення незвичайними за формою, матеріалом, виконанням, організацією контенту книжковими проектами. Їх автори (найчастіше — художники) експериментують із техніками, трансформують простір книжкового блока, граються текстами і смислами та використовують сторінки як інструмент креативу. І до називання таких книжок підходи не менш творчі. Тому в різних джерелах натрапляємо на варіанти назв — більш чи менш вдалі. Їхні номінативні якості неоднакові, а остаточний вибір терміна потребує обґрунтування. Надалі для зручності на позначення об'єкта дослідження викорис-

товуватимемо переклад англійського терміна *artist's book* — «книга художника».

Дуже дотепно про зародження і розвиток назви «книга художника» в результаті виникнення самого явища висловилася російська дослідниця-мистецтвознавець Анна Благая: «...На лихо, це явище комусь схотілося назвати. Відбулася справжня плутанина. Зрештою, те саме сполучення слів на різних мовах стало позначати зовсім різні речі».

«Книга художника», вимовлена по-французькому, має на увазі початок ХХ ст. й колекційні видання, пов'язані з іменами Пікассо й Матісса. Те ж саме, сказане по-англійському, відсилає до 70-х років в Америці. (Але чи коректний взагалі переклад *artist's book* як «книги художника», якщо відомо, що *artist* — це не лише художник, а й артист?..).

З'явилися й інші позначення, наприклад: книга-об'єкт. Все це неабияк завантажило мозки мистецтвознавців та дало їм ґрунт для суперечок. І тепер, поки вони сваряться між собою, як що назвати, ми маємо задоволення спостерігати, як навколо нас, чисте й не потривожене, поступово зароджується нове мистецтво [2].

Американська художниця Енджела Лоренз (*Angela Lorenz*) так описує термінологічні баталії навколо «книги художника» в англійському середовищі: «Найдурнішою, але найпоширенішою розбіжністю... є присвійні апострофи... Багато людей сказали б, що це — *artist's book* в однині та *artists' books* в множині. Однак я... помітила і часто вживані “*artist book*”, “*artist books*” та “*artists books*”. У розмовному мовленні ці відмінності зникають. <...> Деякі люди уникають дискусії в цілому і звертаються до мистецтва як до “*book art*” чи “*bookworks*”. Це виключає як причетність художника, так і присвійність. Але цим все не обмежується. Існують різноманітні терміни, наприклад “*livre d'artiste*” чи “*livre de peintre*”. Їх використовують в англійській мові, щоб означити дуже специфічні, часто розкішні книги з поемами або літературні твори з оригінальними ілюстраціями, створені як художниками, так і прекрасними видавцями, нерідко в обмежених накладах» [14].

До речі, вперше англійською словосполучення «книга художника» було використано 1973 року без жодних апострофів, а потім у різноманітних джерелах стали з'являтися різні, нічим не обґрунтовані, ва-

ріанти написання. А в 1980 році Бібліотека Конгресу внесла термін *artists' book* до списку встановлених для каталогізації предметів.

Українською словосполучення «книга художника» на позначення незвичайних книг використовують значно рідше. Відсутність офіційного статусу терміна, можлива двозначність його тлумачення (і в означальному, і в присвійному значенні) змушують перефразувати «книгу художника» в обережне «книга, створена художником» [7], а дві складові лексеми роблять менш зручним у використанні.

Так само важко дійти згоди в тому, чим же, в загальному розумінні, є «книга художника» — видавничим терміном, влучною метафорою, стилем, жанром (або метажанром), формою чи навіть глобальніше — цілим мистецьким напрямом? А в Росії існує однойменна організація (міжнародне об'єднання), представники якої вважають «книгу художника» творчим рухом і навіть наполягають на її написанні з великої літери [4].

Трапляються і розвивальні видання, у яких під «книгою художника» мається на увазі «книга про те, як стати художником» (за аналогією до «книги філателіста» чи «книги авіаконструктора»), або ж це словосполучення вжито як випадкова комбінація слів.

На «мистецький» корінь арт, який всіляко обігрують, маючи на увазі «книгу художника»: арт-видання, арт-книги, артбук, бук-арт (так ще іноді називають загалом мистецтво книги) — можна натрапити в найрізноманітніших контекстах. Але саме термін «артбук» (*artbook*, арткнига) найбільше прижився у видавничому середовищі. Ним називають збірки ілюстрацій та графіки за певним критерієм, наприклад, *Кувь : артбук / сост. И. Гончаренко (Кувь) ; ред. В. Дягилев. — Одесса : ТЕС, 2012. — 100 с. — «перший український збірник ілюстрацій Міжнародного проекту Kuv.me»*. Цей термін може також включати графічні романи, комікси (передусім мангу), книги аніме та інших видів графіки, книги художньої фотографії. Також так називають портфоліо художника чи графічний альбом, наприклад, за мотивами комп'ютерної гри, анімаційного фільму, серіалу чи коміксу, що містить додаткову інформацію з творчої кухні: ескізи, моделі персонажів, ландшафтів та інтер'єрів (т. зв. локацій), відхилені варіанти, покроковий розвиток ідей — яка б так і залишилася не відомою поціновувачам. Це переважно масовий продукт, розрахований на зацікавлених конкретним сюжетом чи творчістю художника-аніматора.

Наприклад, альбом «Світи Аmano», присвячений художнику Йошітака Аmano Les Mondes d'Amano / Yoshitaka Amano. — Toulon : Soleil, 2004. — 154 р., або artbook за мотивами комп'ютерної гри Two Worlds II : art book / Zuxxez Entertainment AG. — 2010. — 72 р.

Тут теж спостерігаємо розмаїття написань: разом, окремо, через дефіс (окремо найчастіше вживається у значенні book on art, тобто книги з мистецтва чи мистецькі книги). Так, Творча майстерня «Аграфка» у своєму портфоліо визначає артбук як один із різновидів проектів, російське видавництво «Livebook» у каталозі виокремлює жанрову рубрику «Арт-бук, книга художника». Також — у назвах виставки Музею книги і друкарства України «Арт Книга» і номінації Національного конкурсу «Краща книга України»: «Арт-книжка» — мистецькі видання, фотоальбоми, фото-книги та інші видання оригінального художнього оформлення».

Терміни, які зараз використовують на позначення «книги художника» різними мовами, поділилися на «мистецьку книгу»: польською це książka artystyczna (іноді її ще називають książkę niekonwencjonalną, тобто нетрадиційною), італійською — libro d'arte; та на власне «книгу художника»: Künstlerbuch німецькою, libro de artista іспанською, уметничке кнїге сербською. А наприклад, французька livre d'artiste, як вже згадувалося раніше, має подвійне значення: історичне і сучасне, оскільки livre de peintre майже не використовується.

Зрозуміло, що таке різноманіття назв і невизначеність самого явища створюють труднощі при перекладі і ще більше заплутують ситуацію. Так, у статті Джойса Лудмера (Joyce P. Ludmer) artists' books помилково перекладено як «художні видання», а livre d'artiste — вже як «книга художника» [15, 1]. І хоча переважна більшість цих видань таки художня, термін artist's book стосується зовсім іншого виміру «художності».

Дуже часто «книгу художника» називають авторською книгою, що за аналогією до авторської пісні (автор віршів та музики якої водночас є її виконавцем), авторського (незалежного) кіно чи авторської графіки (з обмеженим накладом відбитків), є книгою, яку повністю створила одна людина. Це не завжди коректно з точки зору логіки, адже практично будь-який твір є за визначенням авторським і не кожна «книга художника» створена одноосібно. До того ж означення «авторський» іноді використовують як евфемізм для нефахових робіт.

Однак досі терміном «авторська книга» найактивніше послуговуються у мистецькому та навчальному середовищі. Так називаються навчальні напрямки графічних спеціальностей в Українській академії друкарства, Львівській академії мистецтв, Харківській академії дизайну і мистецтв. І цілком можливо, що з усіх варіантів термінів на позначення «книги художника» саме цей на українських теренах має найдавнішу історію.

Зазвичай проаналізовані вище терміни вживають у довільних комбінаціях як синоніми. Мистецтвознавці іноді навіть вдаються до поетизації «книг художника», називаючи їх то «книгами з душею» [13], то «цікавими і дивними книгами» [2] і цим полегшуючи собі й іншим їх розуміння. А спроби чіткіше означити «книгу художника» перетворюються швидше на інтелектуальні вправи в дотепності. Наприклад, поет Роман Бабовал пише про збірку Емми Андіївської: «У Віртуальній Антології упорядник не подав вибірки поезій з цієї збірки, бо віршів як таких у книжці просто немає. В основному “Сегменти сну” — це окрема мистецька кількосторінкова книжечка, в якій авторка, так сказати б, лише “підписала” чи “підкреслила” коротесенькими лаконічними поетичними рядками репродукції власних мистецьких картин, які дають упоряднику підставу зараховувати цю збірку радше до образотворчих монографій авторки, ніж до поетичних книг» [3].

А так письменник Юрій Андрухович описує книгу Володимира Кауфмана: «Книга “Гра в гру” — грандіозний друкований проект, поза сумнівами, чемпіон країни з “найновішого мистецтва” (навіть і не питайте, а що це таке). “Гра в гру” — це водночас і “авторський альбом митця”, “філософський трактат” про Час та його пластичність, і “документально-мемуарний блокбастер”, і “хімерний роман”, і “взагалі епос”, і “квінтесенція ритуальних дійств”, і передусім — гра. У зв’язку з чим усі попередні означення я змушений був камуфлювати лапками» [1, с. 12].

Подекуди в тлумаченні «книги художника» використовують мотив свободи. Так, виставка книг із колекції Державної бібліотеки Квінсленда, що відбулася у 2008 році, називалася «Freestyle books» [11]; в українській пресі «книги художника» якимось назвали «книгами вільної поведінки» [6].

А польською мовою, крім вже згадуваної *książki artystycznej*, для книги художника використовують термін *książka liberacka*, букваль-

но — «лібературна книга», від *liberatura* (з лат. *liber* — книга, вільний) — неологізму, який у 1999 році запропонував польський літературознавець Зенон Файфер (*Zenon Fajfer*) на позначення нового напрямку в розвитку літератури, згідно з яким текст і матеріальна форма книги мають творити органічну єдність [10]. Ця ідея не є чимось принципово новим — але виникла, щоб озброїти книгу проти електронної, і чіткіше окреслилася завдяки розвитку «книги художника».

У результаті, більшість польських науковців використовують лише термін *książka artystyczna* (який фігурує навіть у назвах навчальних програм, наприклад, у Вищій школі мистецтва та проектування в Лодзі — «*Ilustracja i książka artystyczna*»), а послідовники концепції лібератури розмежовують *książku artystyczną* (нестандартно оформлений видавничий продукт) і *książku liberacku* — власне «книгу художника», вільну і революційну.

Беручи до уваги таку термінологічну невизначеність, в українських джерелах слід віддати перевагу якомусь одному варіанту. Пропонуємо називати досліджуваний об'єкт саме «книгою художника» (за відсутності кращих варіантів [14]) і в лапках — оскільки цьому словосполученню ще не надано офіційного статусу терміна і щоб відрізнити від випадкової комбінації слів. Адже авторська книга надто невизначена, до того ж нею часто називають авторські варіанти оправи, тобто порожні книги. Артбук як альбом графіки вже надійно зайняв своє місце на видавничому ринку, тому додавати йому зайвих значень не варто. Так, попри очевидні недоліки, термін «книга художника» найвдаліше відображає суть явища і зрозумілий у мистецькому середовищі. А з подачі видавців може стати вживаним і в середовищі видавничому.

При детальнішому аналізі використовуваного нами терміна виникає не менше проблемних моментів. Бо це виводить нас до питань що є книгою? і хто може бути її художником?

Книгу і книжковість (*bookness*) традиційно пов'язують із формою кодекса. Але вона зовсім необов'язкова для багатьох видів «книги художника». А якщо дивитися ширше, то деякі проекти, які називають «книгами художників», коректніше вважати «публікаціями художника». Бо іноді це окремі сторінки, виготовлені художником, електронна версія чи навіть періодика у вигляді «книги художника».

Питання авторства багато науковців вважають визначальним для «книги художника». Ймовірно, що словосполучення «книга митця» точніше відображало б поняття *artist's book*, адже воно трактує творця книги ширше (тобто, ним може бути і митець-нехудожник, наприклад, письменник).

Однак американський дослідник «книги художника» Стівен Бері (Stephen Bury) виступає за фаховість таких видань. Він висловлює думку про те, що байдуже, наскільки ці роботи можуть бути натхненні — все одно їх не можна вважати «книгами художників», тому що їх зробили не художники. І в чомусь має рацію, оскільки найвдалішим автором для «книги художника» буде не просто художник за фахом, а власне художник книги, який володіє знаннями з історії та конструкції книжкової форми, основами поліграфії. Але, як видно з практики, фаховість не є визначальним критерієм «книги художника» як такої.

При такій артистичності аналізованого явища не уникнути й опoетизації її творців. Російський художник Леонід Тішков називає їх «партизанами книг», які перебувають у підпіллі книговидавництва і навіть руйнують підвалини видавничої індустрії тиражування [8]. Хоча, як свідчать прихильники лібератури, «книга художника», навпаки, може стати на захист друкованої книги. А російський художник Михайло Погарський пропонує називати авторів «книг художника» «майстрами книги художника», яких не слід плутати з художниками книги — ілюстраторами і дизайнерами книг традиційних [5].

Цікаво, що термінологічна визначеність майже не наближає нас до розуміння того, чим насправді є «книга художника», лише окреслює основні напрямки аналізу. Феномен «книги художника» спонукає до філософських роздумів про книгу як таку, значення її мистецтва і суспільну роль та ставить перед майбутнім видавцем безліч творчих завдань.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрухович Ю. Вільна тема в трьох епізодах / Юрій Андрухович // Нерви ланцюга : 25 есеїв про свободу / Форум видавців. — Львів : Лексикон, 2003. — С. 6–14.
2. Благая А. Любопытные и странные книги [Электронный ресурс] / Анна Благая // Ashtray.ru. — 2009. — Режим доступа : <http://www.ashtray.ru/main/articles/books.htm> (дата звернення: 12.01.2012).

3. Емма Андієвська : біо-бібліографічна довідка [Електронний ресурс] // Віртуальна антологія поезії нью-йоркської групи / упор. Р. Бабовал. — 2003. — Режим доступу : http://users.belgacom.net/babowal/andi_00.htm (дата звернення: 12.01.2012).
4. Интернациональное объединение «Книга художника» : декларация [Электронный ресурс] // Персональный сайт Михаила Погарского. — 2003. — Режим доступа : <http://pogarsky.ru/cgi-bin/foremanel.pl?mod=pages&id=418> (дата звернення: 15.09.2012).
5. Листвак Г. Михайло Погарський: «Книга художника — це, як правило, інструмент для художнього жесту» [Електронний ресурс] / Галя Листвак. — 2011. — Режим доступу : <http://www.chytomo.com/rozdil/epichnyu-heroy/mykhaylo-poharskyu-knyha-khudozhnyka-tse-yak-pravylo-instrument-dlya-khudozhnoho-zhestu.html> (дата звернення: 15.09.2012).
6. Максименко О. Книга вільної поведінки [Електронний ресурс] / Олена Максименко // Український тиждень. — Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Culture/40222> (дата звернення: 12.01.2012).
7. Сапко М. Книги, створені художниками / Мирослава Сапко // Друг читача. — 2008. — № 19. — С. 5.
8. Тишков Л. Партизаны книг [Электронный ресурс] / Леонид Тишков // Dirizhabl design studio. — 2008. — Режим доступа : <http://www.dirizhabl.sandy.ru/kniga/statyi/tishkov.htm> (дата звернення: 12.01.2012).
9. Drucker J. The Century of Artists' Books / Johanna Drucker. — New York City : Granary Books, 2004. — 378 p.
10. Fajfer Z. Liberatura. Aneks do słownika terminyw literackich [Електронний ресурс] / Zenon Fajfer. — 1999. — Режим доступу: http://pl.wikisource.org/wiki/Liberatura._Aneks_do_słownika_terminyw_literackich (дата звернення: 15.09.2012).
11. Freestyle Books: Artists' Books From the Collection : exhibition catalogue // State Library of Queensland. — 2008. — 12 p.
12. Klima S. Artists Book: A Critical Survey of the Literature [Електронний ресурс] / Stefan Klima. — 2012. — Режим доступу : <http://www.granarybooks.com/books/klima/klima4.html> (дата звернення: 20.09.2012).
13. Książki z duszą — artystyczne. Z materiału, metalu, gliny i... [Електронний ресурс] // Gazeta.pl Białystok. — Режим доступу : http://bialystok.gazeta.pl/bialystok/56,100975,11690781,Ksiazki_jak_dzielo_sztuki__Z_materialu__metalu__gliny.html (дата звернення: 1.10.2012).
14. Lorenz A. Artist's Books — For Lack of a Better Name [Електронний ресурс] / Angela Lorenz. — 2002. — Режим доступу : <http://www.angelalorenzartistsbooks.com/whatis.htm> (дата звернення: 20.09.2012).
15. Ludmer J. P. Contemporary Artists' Books: A Growing Cultural and Global Phenomenon in Libraries, Museums and Archives [Електронний ресурс] /

Joysе Р. Ludmer // Одиннадцатая международная Конференция «Крым 2004» «Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса» : труды конференции. — Режим доступа : <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2004/129.pdf> (дата звернення: 15.09.2012).